

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУКУКИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

6 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 6, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 6, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

Мундарижа

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

1. БЕКОВ Ихтиёр Рустамович СИЁСИЙ ПАРТИЯ ФРАКЦИЯЛАРИНИНГ ҚОНУН ИЖОДКОРЛИГИ ЖАРАЁНИДАГИ ИШТИРОКИ.....	8
2. ЮЛДАШЕВ Джахонгир Хайитович ФУҚАРОСИЗЛИККА ДОИР МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК НОРМАЛАРИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРГА МУВОФИҚЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	16
3. МАХМУДОВ Алишер Абдусалимович ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ МУСТАҚИЛЛИГИ – ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ ГАРОВИ.....	22

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

4. ХОМИДОВ Элдор Олимович ДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛЛАРИ.....	28
5. БАРАТОВ Миродил Хомуджонович, КВИТКОВ Ярослав Михайлович ТАДБИРКОРЛИК ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИНИ КОДИФИКАЦИЯЛАШ МАСАЛАЛАРИ ХУСУСИДА АЙРИМ ФИКР-МУЛОҲАЗАЛАР	37

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

6. АБДУРАСУЛОВА Қумринисо Раимқуловна, ТОШПУЛАТОВ Акром Икромович МОДДИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИ (ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ ВА ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ МИСОЛИДА)	43
7. САГДУЛЛАЕВ Фатхулла Шукруллаевич ҲОКИМИЯТ ЁКИ МАНСАБ ВАКОЛАТИ ДОИРАСИДАН ЧЕТГА ЧИҚИШ ТУШУНЧАСИ ЮЗАСИДАН АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	51
8. АБДИКАДИРОВ Абдурахман Романович ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИНСОН ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ.....	57
9. ХАЛИЛОВ Акрам Утамуродович АККРЕДИТАЦИЯДАН ЎТУВЧИ ТАДҚИҚОТ ЛАБОРАТОРИЯЛАРИНИНГ ҲУЖЖАТЛАР ТИЗИМИ	62

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. САТТОРОВ Дилшод Юлдашевич

МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИНИ ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ
АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ71

11. МАҲАМАТОВ Махмуд Махаматаминович

ЕВРОПА ИТТИФОҚИ МЕҲНАТ ҲУҚУҚИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ78

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

12. GAFUROVA Nozimakhon, ALMOSOVA Shahnoza

PRACTICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF THE RULE OF LAW.....84

13. АЧИЛОВА Лилия Илхомовна

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА САНОАТИДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ:
ҚИЁСИЙ ТАҲЛИ92

14. ТОШМАТОВА Висола Икром кизи

ПАНДЕМИЯ COVID 19 И ЕЕ МЕРЫ В РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА99

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

АБДУРАСУЛОВА Қумринисо Раимқуловна,

Тошкент давлат юридик университети Жиноят ҳуқуқи, криминалогия ва коррупцияга қарши курашиш кафедраси профессори,
юридик фанлар доктори

ТОШПУЛАТОВ Ақром Икромович

Тошкент давлат юридик университети мустақил изланувчиси ((DSc),
юридик фанлар номзоди
e-mail: a.toshpulatov@tsul.uz

МОДДИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИ (ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ ВА ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ МИСОЛИДА)

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): АБДУРАСУЛОВА Қ.Р., ТАШПУВЛАТОВ А.И. МОДДИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИ (ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ ВА ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ МИСОЛИДА) // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 6 (2021) Б. 43-50.

 6 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2021-6-6>

АННОТАЦИЯ

Ўтган йиллар мобайнида мамлакатимиз жиноят ва жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида унинг нормаларини такомиллаштиришга, жиноят процессига жалб этиладиган фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини сўзсиз таъминлаш мақсадида илғор халқаро стандартлар ва хорижий амалиётни имплементация қилишга қаратилган сезиларли ўзгаришлар юз берди. Айниқса, жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликка киритилаётган ўзгартиш ва қўшимчалар, янги институтлар, ушбу икки ҳуқуқ соҳасининг ўзаро алоқадорлигининг ҳали тадқиқ қилинмаган янги жиҳатларини юзага келтирмоқда. Илмий адабиётлар таҳлили асосида жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқи ўзаро алоқадорлигининг турли жиҳатлари, шакллари ва даражалари тадқиқ қилинган, ушбу ҳуқуқ соҳаларини ривожлантиришга оид таклифлар билдирилган.

Калит сўзлар: моддий ва процессуал ҳуқуқ, жиноят ҳуқуқи, жиноят-процессуал ҳуқуқи.

АБДУРАСУЛОВА Қумриниса Раимқуловна

Профессор кафедрасы уголовного права, криминалогии и противодействия коррупции Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

ТОШПУЛАТОВ Ақром Икромович

Самостоятельный соискатель Ташкентского государственного юридического университета (DSc), кандидат юридических наук

ВЗАИМОСВЯЗЬ МАТЕРИАЛЬНОГО И ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА (НА ПРИМЕРЕ УГОЛОВНОГО ПРАВА И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА)**АННОТАЦИЯ**

За последние годы в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве страны произошли существенные изменения по совершенствованию его норм, имплементации и внедрению международных стандартов и передовой зарубежной практики в целях обеспечения прав и свобод граждан, участвующих в уголовном судопроизводстве. На основе анализа научной литературы рассматриваются различные аспекты, формы и уровни взаимодействия уголовного и уголовно-процессуального права, а также вносятся предложения по развитию этих областей права.

Ключевые слова: материальное и процессуальное право, уголовное право, уголовно-процессуальное право.

ABDURASULOVA Qumriniso

Professor of the Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption, Tashkent State University of Law, Doctor of Law

TOSHPULATOV Akrom

Independent researcher of Tashkent State University of Law (DSc), Candidate of Legal Sciences

THE RELATIONSHIP OF SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL LAW (ON THE EXAMPLE OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURAL LAW)**ANNOTATION**

Domestic criminal and criminal procedural legislation has undergone significant changes aimed at improving its norms, implementing advanced international standards and foreign practices in order to unconditionally ensure the rights and freedoms of citizens involved in criminal proceedings over the past years. The study of the most important issues of the relationship between criminal and criminal procedural law has become especially relevant and timely, especially since many facets and levels of the relationship between substantive and procedural criminal law are completely new and do not yet have an unambiguous solution. In this article, based on the analysis of scientific literature, various aspects, forms and levels of interaction between criminal and criminal procedural law are considered, and proposals are made for the development of these areas of law.

Keywords: substantive and procedural law, criminal law, criminal procedural law.

Жиноятчиликка қарши курашнинг самарадорлигини ошириш, унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг ўзаро алоқадорлиги ва боғлиқлиги масалаларини илмий тадқиқ қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқни қўллаш амалиётини тадқиқ қилишни айнан бир ҳуқуқ соҳаси доирасида амалга ошириб бўлмайди, бунинг учун амалиётда учрайдиган муносабатларни тартибга соладиган ҳуқуқ соҳалари комплекс тарзда ўрганилиши лозим. Жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи ўзаро жуда алоқадор комплекс тарзда ўрганишни тақозо этадиган соҳалар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3723-сон қарорида янги таҳрирдаги жиноят ва жиноят-процессуал кодексларни тайёрлаш вазифаси белгиланганлиги ҳам ушбу икки ҳуқуқ соҳасининг нақадар бир-бирига боғлиқлигини кўрсатади.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотлари, жиноятчиликка қарши кураш борасида олиб борилаётган ислохотларнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришда жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг ўзаро алоқадорлиги масаласи бироз эътибордан четда қолган масала ҳисобланади.

Жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи соҳаларида изланиш олиб борган

олимлар ўртасида ушбу ҳуқуқ соҳаларининг ўрни, қайси бири устунлиги ёки бирламчи эканлиги масаласида баҳслар мавжуд. Мазкур ҳуқуқ соҳалари моҳиятан бир вазифа, яъни жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатини амалга оширишга қаратилган бўлиб, бир-бирини тўлдирадиган, бир-бирисиз мавжуд бўла олмайдиган соҳалар деб ҳисоблаймиз.

Ҳуқуқ назариясида моддий ва процессуал ҳуқуқ тушунчаси. Ҳуқуқ назариясида ҳуқуқни моддий ва процессуал ҳуқуққа бўлиш қабул қилинган. Моддий ҳуқуқ – ижтимоий муносабатларни тартибга солишни таъминловчи ҳуқуқ нормалари тизими. Моддий ҳуқуқ нормалари ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқ ва бурчлари, уларнинг ҳуқуқий ҳолати, ҳуқуқий тартибга солиш доирасини белгилайди [1].

Моддий ҳуқуқни амалга ошириш шакллари ва тартибини, уни ҳимоя қилиш шартларини мустақамловчи процессуал ҳуқуқдан фарқли ўлароқ моддий ҳуқуқ ижтимоий муносабатларга уларни тўғридан-тўғри, бевосита ҳуқуқий тартибга солиш орқали таъсир кўрсатиш имконини беради [2].

Процессуал ҳуқуқ – ҳуқуқларни амалга ошириш, мажбуриятларни бажариш ва ижро этиш тартибини белгиловчи нормалардир. Процессуал ҳуқуқ моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш жараёни ва тартибини белгиловчи нормалари йигиндисидир [3].

Ҳуқуқ назариясидаги моддий ва процессуал ҳуқуқ масаласига оид қарашларни таҳлил қилган ҳолда, моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларини қуйидаги белгиларини ажратиш мумкин.

Моддий ҳуқуқ нормалари:

процессуал нормаларнинг мазмунини белгиловчи фактик воқеликларни тартибга солади;

процессуал нормалардан кўра ўзгарувчанроқ (динамик)дир;

ижтимоий ҳаётнинг моддий шароитлари билан боғланган;

ушбу нормаларнинг мақсади инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жамиятдаги муносабатларни тартибга солиш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни ўрнатишдир;

тартибга солиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш хусусиятлари эга;

ҳуқуқнинг барча субъектларига қаратилган;

расман бекор қилинади.

Процессуал ҳуқуқ нормалари:

моддий ҳуқуқни амалга ошириш шакллари ва тартибини, уни ҳимоя қилиш шартларини белгилайди;

моддий ҳуқуқ нормаларига нисбатан турфун (статик) ҳисобланади, ўз табиатига кўра чекловчи хусусиятга эга;

икки томонлама хусусиятга эга, бир томондан жамият ҳаётининг моддий шароитларидан келиб чиқади, иккинчи томондан ушбу муносабатларни тартибга соладиган моддий ҳуқуқ соҳаси нормалари билан чамбарчас боғлиқликда бўлади;

шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини судда ҳимоя қилиш билан биргаликда, суднинг ишларни кўриб чиқиш ваколатини белгилайди;

процессуал хусусиятга эга (ишларни кўриб чиқишнинг оқилона тартибини белгилайди);

одатда, ваколатли шахслар яъни, моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш ваколатига эга бўлган шахслар (судья, прокурор, терговчи ва бошқалар)га қаратилган бўлади;

тегишли моддий ҳуқуқ нормалари бекор қилиниши билан тугатилади.

Жиноят ҳуқуқи моҳиятига келсак, жиноят ҳуқуқи асосий ҳуқуқ соҳаларидан ҳисобланади. Жиноят ҳуқуқини ўрганган олимларнинг жиноят ҳуқуқи тушунчаси, унинг моҳияти бўйича бир қанча қарашлари мавжуд.

Назарий муаммо сифатида жиноят ҳуқуқининг моҳиятини тадқиқ қилган олимлар жиноят ҳуқуқи тушунчаси айнан қандай масалаларни қамраб олиши ҳақида турлича фикрларни билдиришган. Қонун чиқарувчи ва уни қўлловчилар ҳамда юридик фан намояндalари ўртасида жиноят ҳуқуқининг “масъулияти соҳаси”ни аниқ белгилаш борасида турли фикрлар билдирилган. Айнан ушбу масаланинг, яъни жиноят ҳуқуқининг “масъулияти соҳаси” аниқ белгиланмаганлиги бир томондан жиноят ҳуқуқи соҳасини асосиз кенгайтириш, муҳим аҳамиятга эга ижтимоий муносабатлар муаммоларини асосан жиноят-ҳуқуқий воситалар орқали ҳал этишга уринишларда кўринмоқда. Жумладан, кейинги йилларда жиноят қонунчилигига жуда кўплаб ижтимоий муносабатлар учун жавобгарликни белгиладиган нормалар киритилаётганлиги, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда репрессив йўлдан кетишга олиб келиши мумкинлигини эътибордан четда

қолдирмаслик керак. Иккинчи томондан эса, айрим олимларнинг жиноят ҳуқуқи соҳасини бирор-бир ижтимоий муносабатларни ҳал қилмайдиган, асосий вазифаси бошқа ҳуқуқ соҳаларида белгиланган қоидаларни бузганлик учун жазо чорасини белгиловчи соҳа деган фикрлари ҳам мавжуд. Жумладан, Ж.-Ж.Руссо жиноят қонуни моҳиятан ҳуқуқнинг алоҳида соҳаси эмас, балки барча соҳаларнинг санкциясидир [4], деб таърифлаган.

Албатта, жиноят ҳуқуқи моҳиятига оид юқорида кўрсатилган иккала қарашда ҳам камчиликлар мавжуд. У.Холиқулов таъкидлаганидек, жиноят қонунчилиги замонавий талабларга жавоб бериши учун ҳуқуқни, жумладан жиноят ҳуқуқини тадқиқ қилишда биз ўрганиб қолган чегаралардан четга чиқишимиз, масалани турли қарашлар нуқтаи назаридан кўриб чиқишимиз зарур [5].

Жиноят ҳуқуқининг ҳуқуқ соҳаси сифатидаги номланиши кўп жиҳатдан турли мамлакатлар жиноят-ҳуқуқий сиёсатида қайси ғоя устунлик қилишига боғлиқ бўлган, яъни асосий эътибор жиноят ғоясими ёки жазо ғоясининг устуворлигига боғлиқ бўлган. Ушбу соҳанинг номланишидан нафақат соҳа, балки жиноят ҳуқуқи фанининг тузилиши шаклланади.

Н.С.Таганцев жиноий қилмиш юридик муносабат сифатида ўзида икки жиҳатни: жиноятчининг қонун билан қўриқланадиган манфаатларга муносабати – жиноятни; давлатнинг жиноий қилмиш содир этганлиги учун жиноятчига бўлган муносабати – жазони акс эттиради деб ҳисоблайди. Шу сабабдан жиноят ҳуқуқи тузилиши ҳам икки хил бўлиши мумкин: ё биринчи ўринга жиноий қилмиш қўйилади, бунда қилмиш учун жазо муқаррар оқибат сифатида кўрилади, ёки биринчи ўринга давлатнинг жазолаш фаолияти қўйилади, бунда жиноий қилмиш фақат ушбу жазолаш фаолиятининг асоси сифатида кўрилади [6].

Хорижий давлатларда жиноят ҳуқуқининг асосий ғояси сифатида жиноий қилмиш (жиноят) турган бўлса, у криминал ҳуқуқ (Criminal Law) деб аталади, агар асосий ғоя сифатида биринчи ўринга жазо қўйилган бўлса, жазо ҳуқуқи (Penal Law) деб юритилади. Жумладан, АҚШ, Германия, Англия ва Японияда криминал ҳуқуқ деб номланса, Франция, Польша бошқа Шарқий Европа давлатларида жазо ҳуқуқи деб номланади [7].

Албатта, ҳозирги глобаллашув даври, халқаро ҳуқуқ нормаларининг ички ҳуқуқ нормаларига имплементация қилинишининг ортиб бораётганлиги, жиноий жазонинг моҳиятига оид янгича ёндашувлар ривожланиб бориши оқибатида жиноят ҳуқуқи соҳасига оид қарашлар ҳам ўзгариб бормоқда.

Адабиётларда жиноят ҳуқуқи тушунчасига оид турли қарашларда жиноят ҳуқуқи жиноят ва жазо ҳақидаги юридик нормалар йиғиндиси деган қараш устувордир [8]. Бундай таърифнинг қулайлиги биринчидан, унинг қисқалигида бўлса, иккинчидан жиноят ҳуқуқининг ҳуқуқ соҳаси сифатидаги моҳиятини аниқлаб беради.

А.В.Наумов эса жиноят ҳуқуқи тушунчасига қуйидагича таъриф беради, “Жиноят ҳуқуқи қандай қилмишлар жиноят эканлигини аниқловчи ва уларни содир этган шахсларга нисбатан жазоларни, шунингдек, жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини белгиловчи, жиноий жавобгарлик ва жиноий жавобгарликдан озод қилиш асосларини белгиловчи ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир” [9].

Жиноят ҳуқуқи тушунчаси, моҳиятига оид қарашларни умумлаштирган ҳолда, ушбу масалага оид олимларнинг фикрларини қуйидаги: жиноят ҳуқуқининг мақсадлари; жиноят ҳуқуқининг тузилиши ва мазмунини ўзида акс эттирган институтлари; жиноят ва жазо ҳақидаги ҳуқуқ соҳаси сифатида; жиноят-ҳуқуқий тартибга солиш предмети ва усуллари оид гуруҳларга бўлиш мумкин. Ҳар бир олим юқоридаги нуқтаи назарларнинг биридан келиб чиқиб чиққан ҳолда масалага ёндашуви сабабли, жиноят ҳуқуқининг моҳиятига оид турли қарашлар шаклланган.

М.Ҳ.Рустамбаев жиноят ҳуқуқи тушунчасини бир нечта маънода қўлланилишини кўрсатади: 1) қонун соҳаси, 2) ҳуқуқ тармоғи, 3) фан тармоғи, 4) ўқув предмети [10].

М.Усмоналиев, П.Бакунов эса “кенг маънода олганда жиноят ҳуқуқи – Ўзбекистон Республикаси олий давлат ҳокимият органи томонидан ўрнатилган, қилмишнинг жиноийлиги ва жазога сазоворлигини белгиловчи жиноий жавобгарлик ва унинг асосларини, жазонинг мақсад ва вазифаларини, жазо тизимини, жазо тайинлашнинг умумий асосларини, жавобгарлик ва жазодан озод қилишни, шунингдек ижтимоий хавфли қилмиш содир қилган шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллашни тартибга солувчи юридик нормалар мажмуидан иборат бўлган ҳуқуқ тармоғидир” [11] деб кўрсатишади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қарашларни умумлаштирган ҳолда жиноят ҳуқуқи – бу

қандай ижтимоий хавфли қилмишлар жиноят эканлигини ва улар учун жазо чораларини белгиловчи, жиноят содир этган шахс ва давлат ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ соҳаси, деб таъриф бериш мумкин. Ўз навбатида ушбу таърифдан келиб чиққан ҳолда жиноят ҳуқуқининг моҳияти жиноят содир этилиши оқибатида, уни содир этган шахс ва давлат ўртасида юзага келадиган ижтимоий муносабатларда намоён бўлади.

Жиноят процессуал ҳуқуқи моҳиятига тўхталадиган бўлсак, жиноят-процессуал ҳуқуқи жиноят ишлари бўйича суриштирув, дастлабки тергов ва суд муҳокамасини ўтказиш билан боғлиқ фаолиятни тартибга солувчи тартиб-қоида нормаларининг қонунда мустаҳкамланган тизими бўлиб, яъни жиноят иши юритуви вазифаларини амалга оширишни таъминловчи ҳуқуқий тартиб-таомилларни ифодалайди [12].

Жиноят процессининг асосий ижтимоий функцияси давлатнинг жиноятчиликка қарши курашишни ташкил қилиши ва амалга ошириши ҳисобланади.

Жиноятчиликка қарши курашишнинг ҳуқуқий асосини давлатнинг жиноят-ҳуқуқий сиёсатини юритишда ҳимоя қилиш функциясини амалга оширувчи жиноят, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия ҳуқуқи нормалари ташкил қилади. Ушбу фаолиятни жиноят-процессуал ҳуқуқи нормаларини қўлламасдан амалга ошириб бўлмайди. Айнан ушбу ҳолат жиноят-процессуал ҳуқуқининг ҳуқуқ тизимидаги ўрнини белгилаб беради.

Жиноят процесси қуйидаги тўрт маънода қўлланилади:

- 1) ўзига хос фаолият;
- 2) маълум бир турдаги нормалар йиғиндиси;
- 3) муайян тадқиқот предметиға эга бўлган юридик фан;
- 4) ўқув предмети [13].

Жиноят-процессуал фаолиятнинг асосий белгилари сифатида:

а) махсус ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади (фуқаролар, жамоат бирлашмалари ва жамоаларнинг вакиллари ушбу фаолиятда қонунда белгиланган тартибда иштирок этишлари мумкин);

б) жиноят-процессуал қонунда белгиланган шаклда амалга оширилади;

в) жиноятдан жабрланган шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек шахсни ғайриқонуний ва асосланмаган айбловдан, судланишдан, ҳуқуқ ва эркинликлари чекланишидан ҳимоя қилишдан иборат ўз мақсадига эга эканлиги кабиларни кўрсатиш мумкин.

Жиноят процесси, ҳар қандай ҳодиса каби, шакл ва мазмунига эга, унинг шакли ҳам моддий, ҳам идеал бўлиши мумкин. Моддий шакл жиноят содир қилинганлик факти ва уни содир этган шахснинг айблилигини аниқлаш қоидаларини ўз ичига олади. Бу қоидалар қонунлар ва қонуности актларида, шартнома ва келишувларда, ҳуқуқий одатларда, прецедентлар ва ҳуқуқнинг бошқа кўринишларида ифодаланиши мумкин. Ушбу қоидаларни қўллаш натижасида келиб чиқадиган ҳуқуқий муносабатлар идеал шакл ҳисобланади, чунки улар жиноят процесси иштирокчилари онгида бевосита акс этади. Жиноят процессининг асосий мазмуни бўлиб, жиноятларни тергов қилиш органлари, прокурор ва суднинг процессуал қарорлар қабул қилиш ва қонуний ҳаракатларни амалга оширишдан иборат фаолияти ҳисобланади [14].

Жиноят-процессуал ҳуқуқига бағишланган тадқиқотларнинг таҳлили унинг моҳияти жиноятчиликка қарши курашишда давлат фаолиятининг ҳуқуқ нормаларида белгиланган шакли ташкил этади, деб хулоса қилиш имконини беради.

Жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг алоқадорлиги. Жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг ўзаро алоқадорлиги масаласи ҳуқуқнинг моддий ва процессуал ҳуқуқ соҳаларига бўлиниши билан узвий боғлиқликда намоён бўлади. Ҳуқуқнинг моддий ва процессуал ҳуқуқ соҳасига бўлиниши ўз аҳамиятига кўра ҳуқуқни оммавий ва хусусий, объектив ва субъектив ҳуқуқ каби турларга ажратишдаги ҳуқуқий қарама-қаршиликлардан бири ҳисобланади. Ҳуқуқнинг бундай бўлиниши ўрта асрлар фалсафий қарашларида нарсаларнинг моҳиятини “моддий”, унинг шаклини эса “формал” турларга бўлишдан келиб чиқади. Шу сабабдан ҳам айрим адабиётларда моддий ҳуқуқ “моҳият (борлиқ) ҳуқуқи” деб юритилади (масалан, инглизча substantive law, французча droit substantiel ёки droit de fond), процессуал ҳуқуқни ифодалаш учун эса “ҳуқуқ шакли” деган термин қўлланилади (масалан, французча droit formel ёки droit de forme) [15].

Ҳуқуқ назариясида процессуал ҳуқуқ моддий ҳуқуқни амалга ошириш шакллари ва тартибини, уни ҳимоя қилиш шартларини мустаҳкамловчи нормалар сифатида қаралсада, жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг ўзаро алоқадорлиги масаласи етарлича

тадқиқ қилинмаган мавзулардан ҳисобланади.

Жумладан, профессор Дж. Флетчер жиноятчиликка қарши курашда ҳуқуқни қўллаш фаолияти фақат тегишли ҳуқуқ соҳаси, институтлари, нормалари билан чекланиб қолмасдан, масалани кенгроқ қамраб олиш кераклигини таъкидлайди. Бунинг учун у жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқини ўзаро алоқадорликда тадқиқ қилишни таклиф қилади [16].

Дж. Флетчер фикрича, моддий нормалар “умуман олганда айб мавжудлиги”ни аниқлайди, процессуал нормалар эса мазкур шахс “ҳақиқатдан айбдор” эканлигини аниқлайди.

У.С. Джекебаев фикрича, “умуман олганда айб мавжудлиги” “ҳақиқатдан айбдор”ликка айланиши мумкин, аммо бу далиллар, уларнинг мақбуллиги қоидалари ҳамда баҳоланиши, шунингдек айбдор ёки айбдор эмаслик ҳақида қарор қабул қилиш ваколатига эга шахсларнинг шахсий хусусиятлари ва қобилиятига боғлиқ бўлади. Бундай ёндашув ҳуқуқнинг англосаксон йўналишига мос келади [17].

Собиқ совет иттифоқи давридан шаклланган ҳуқуқий қарашларга мувофиқ, жиноят ҳуқуқи жиноят-процессуал ҳуқуқидан устун туради деб ҳисобланади. Жиноят процессининг мақсади жиноят ҳуқуқи нормалари асосида жиноят содир қилган шахсни аниқлаш, айбини исботлаш, унга жазо тайинлаш деб қаралган.

Е.Мизулинанинг фикрича, айблаш, тергов қилиш, суд қилиш ва жазони ижро этишнинг бир шахс – давлат қўлида тўпланиб қолганлиги, давлатнинг жиноят-процессуал фаолияти айблов томонга оғиб кетишига олиб келган. Шу сабабдан у “жиноят процесси бу фаолият ҳам, усул ҳам, жараён ҳам эмас, балки жиноят-ҳуқуқий ва жиноят-процессуал фаолият амалга ошириладиган ва маълум бир тарзда бир-бирига мос келадиган шаклдор” [18] деб таъриф беради.

Албатта, бу ерда Е.Мизулина англосаксон ҳуқуқ тизимида жиноят процесси тортишув принципига асосланганлигидан келиб чиқиб фикр билдирган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 121-моддасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноятчиликка қарши кураш бўйича тезкор-қидирув, тергов ва бошқа махсус вазифаларни мустақил равишда бажарувчи хусусий кооператив ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва уларнинг бўлинмаларини тузиш ҳамда уларнинг фаолият кўрсатиши таъқиқланиши ҳақидаги норманинг мавжудлиги, мамлакатимизда жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва суд қилиш айнан давлат томонидан амалга оширилишини кўрсатади.

Юқорида кўрсатиб ўтганимиздек, жиноят ҳуқуқи бу ижтимоий хавфли қилмишларнинг жиноят эканлигини аниқлайдиган ва бундай қилмишлар учун жазо чораларини белгилайдиган ҳуқуқ нормалари йиғиндиси. Ундан фарқли равишда жиноят процесси эса ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан қонунда белгиланган тартибда ва шаклда жиноят ишини кўзғатиш, тергов қилиш, жиноят ишини кўриб ҳал қилиш билан боғлиқ фаолият ҳисобланади. Аммо бу ерда, жиноят процесси нафақат қонунда белгиланган тартибда ва шаклдаги фаолият сифатида, балки ушбу жараёнда юзага келадиган ижтимоий муносабатларни ҳам тартибга солишини ҳам унутмаслик керак. Шу сабабдан ҳам жиноят процесси ва жиноят-процессуал ҳуқуқи тушунчалари айнан бир хил тушунча бўлмасдан, улар орасида фарқлар мавжудлигини ҳисобга олиш лозим. Жиноят-процессуал ҳуқуқини жиноят ишларини юритиш (адабиётларда кўпроқ жиноий судлов жараёни деб юритилади) жараёнида вужудга келадиган ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган ҳуқуқий нормалар сифатида тушуниш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Жиноят-процессуал ҳуқуқига энг яқин ҳуқуқ соҳаси жиноят ҳуқуқи бўлиб, у жиноий жавобгарлик асослари ва принципларини, қилмишларнинг жиноят эканлигини, жиноят содир этганлик учун тайинладиган жазо турларини ва бошқа чора турларини белгилайди. Жиноят-процессуал ҳуқуқи эса жиноят содир этганлик учун жиноий жавобгарлик масалалари ҳал қилинадиган процессуал шаклни белгилайди. Шундай қилиб жиноят-процессуал ҳуқуқ моддий ҳуқуқ бўлган жиноят ҳуқуқи нормаларини қўллаш шаклларини яратади.

Аммо ушбу икки ҳуқуқ соҳаси тартибга соладиган алоҳида ҳуқуқий муносабатлари ва ўзининг предметига эга. Жиноят-ҳуқуқий муносабатлар умумий маънода жиноят қонунида жавобгарлик белгиланган қилмишни содир қилган шахс ва давлат ўртасидаги муносабатлар бўлиб, ушбу муносабатлар жиноят содир қилинган вақтдан бошлаб вужудга келади. Жиноят-процессуал муносабатлар эса процесс иштирокчилари ўртасидаги муносабатлар бўлиб, жиноят содир этилганлиги ҳақидаги дастлабки хабарлар олинган вақтдан юзага келади. Жиноят-процессуал муносабатлар жиноят-ҳуқуқий муносабатларни ойдинлаштириш ва аниқлаштириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Шу билан биргаликда, жиноят-ҳуқуқий

муносабатларни реализация қилиш жиноят-процессуал ҳуқуқининг ягона вазифаси эмас. Процессуал шакл шунингдек, фуқароларни асоссиз айблов ва судланишдан ҳимоя қилиш, шундай ҳолатлар юз берганида эса уларни реабилитация қилишни ҳам назарда тутати. Тўғри қўлланилган жиноят-процессуал нормалар жиноятларнинг олдини олиш, қонунга ҳурмат муносабатини шакллантиришга хизмат қилади [19].

Процессуалист олимларнинг фикрича, жиноят-ҳуқуқий муносабатларни ўрнатиш ва жиноий жавобгарлик чораларини қўллашни фақатгина жиноят-процессуал муносабатлар доирасида амалга ошириш мумкин. Жиноят ҳуқуқи нормалари, биринчидан, фақатгина жиноят-процессуал ҳуқуқ нормалари орқали қўлланилиши мумкин бўлса, иккинчидан, жиноят-ҳуқуқий нормаларни қўллашга фақатгина жиноят-процессуал муносабатлар субъектлари ҳақли ҳисобланади. Жиноят-процессуал кодексининг 13-, 82-, 84-, 236-, 242-, 265-, 271-, 325-, 331-, 379-, 389- ва бошқа қатор моддаларида Жиноят кодексига ҳаволалар мавжудлиги ҳам ушбу икки ҳуқуқ соҳасининг ўзаро чамбарчас боғлиқлиги, бир-бирини тақозо этишини кўзда тутати [20].

Умуман олганда жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи алоқадорлигини тадқиқ қилган олимлар, ушбу ҳуқуқ соҳаларининг қайси бири бирламчи деган масалани ўз олдида мақсад қилиб қўймаган, балки уларнинг ўзаро чамбарчас боғлиқлигини қайд этишган. Ўрганилаётган ҳуқуқ соҳаларидан бирини устувор деб айтиш тўғри ҳам бўлмайди.

Жумладан, А.Д.Прошляков жиноят ҳуқуқи, жиноят-процессуал ҳуқуқи ҳамда жиноят-ижроия ҳуқуқини ягона, комплекс соҳа сифатида кўрсатади [21].

Д.Ю.Гончаров эса, жиноят ва жиноят-процессуал қонун ҳужжатлари нормаларининг интеграцияси – бу жиноят содир этилиши муносабати билан юзага келадиган ижтимоий муносабатлар гуруҳига хос бўлган ягона, бир-бирига мос келадиган муносабатларни тартибга солиш билан боғлиқ жараён [22] деб тушунтиради.

А.А. Васильченко эса, жиноят-ҳуқуқий ва жиноят-процессуал муносабатлар жиноят-ҳуқуқий тартибга солишнинг ягона механизмига киради [23] деб ҳисоблайди.

Хулоса. Жиноят-ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи алоқадорлигига оид қарашларни тадқиқ қилиш, ушбу икки ҳуқуқ соҳасининг ўзаро алоқадорлиги ва боғлиқлиги тўғрисида қуйидаги хулосаларга келиш имконини беради.

Жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқининг қайси бири бирламчи деган баҳслар ушбу ҳуқуқ соҳалари ривожига ижобий таъсир кўрсатмайди. Жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи бир-бирини тақозо этадиган, ягона вазифа, яъни давлатнинг жиноятчиликка қарши курашиш борасидаги сиёсатини амалга оширишда бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган соҳалар ҳисобланади.

Жиноят ҳуқуқи, жиноят-процессуал ҳуқуқи алоҳида ҳуқуқ соҳалари бўлсада, улар ягона комплекс сифатида мазмунга эга бўлади, ушбу комплекс таркибий қисмларидан бирини чиқариб ташлаш, иккинчисининг ҳам маъносиз ва кераксиз бўлиб қолишига олиб келади.

Ушбу ҳуқуқ соҳаларининг алоқаси вазифалар, институтлар, тушунчалар ва ҳатто атамаларда намоён бўлади.

Қилмишни юридик квалификация қилиш бу нафақат жиноят қонуни, балки процессуал қоидаларга ҳам амал қилган ҳолда, жиноят процессининг турли босқичларида моддий ва процессуал нормаларни қўллашнинг динамик жараёни ҳисобланади.

Қонунчиликни такомиллаштиришда нафақат жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи, балки жиноят-ижроия ҳуқуқининг ҳам ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиш зарур. Шу сабабдан мамлакатимизнинг янги таҳрирдаги Жиноят, Жиноят-процессуал ва Жиноят-ижроия кодекслари параллел равишда, ҳар бири тартибга соладиган ижтимоий муносабатларни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилиши, ушбу кодекслар муҳокамасида ҳар уччала соҳа вакиллари ва лойиҳа муаллифларининг биргаликдаги муҳокамаларини ташкил этиш зарур. Масаланинг биз таклиф этгандек ҳал этилиши, Жиноят, Жиноят-процессуал ва Жиноят-ижроия кодексларидаги коллизияларнинг бартараф этилиши ва кодексларнинг ўзаро мутаносиблигини таъминлайди.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ, 2018. 151-б.
2. Алексеев С.С. Теория права. – М., 1995.; Нерсисянц В.С. Юриспруденция. Введение

- в курс общей теории государства и права. – М., 1999; Лившиц Р.З. Теория права. – М., 1994.; Борисов Г.А. Теория государства и права: Учебное пособие. 2-е изд. – М., 2009.
3. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. –Toshkent “Adolat” , 2018. 267-268-b.
 4. J.-J. Rousseau. Du contrat social, ou Principes du droit politique // Oeuvres de Jean-Jacques Rousseau. Т. 1. Politique. Paris, 1793. P. 235.
 5. Холиқулов У.Ш. Совершенствование уголовного законодательства Республики Узбекистан в условиях углубления демократических реформ. Диссертация докт. юрид. наук: – Ташкент, 2018. Стр. 17.
 6. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть Общая. М., 1994. Т. 1. С. 15–16.
 7. Н.В.Генрих, В. Е. Квашиш. Понятие уголовного права (методологические аспекты введения в уголовное право). Научный вестник Омской академии МВД России № 2(61), 2016.
 8. Российское уголовное право: учебник : в 2 т. 2-е изд. М., 2007. Т. 1: Общая часть. С. 4.
 9. Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций: в 3 т. 4-е изд. М., 2007. Т. 1.: Общая часть. С. 16.
 10. Рустамбаев М.Ҳ. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. Том 1. Жиноят ҳақида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган – Т.: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. 7-б.
 11. М.Усмоналиев, П.Бакунов. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. Олий ўқув юртлари учун дарслик. –Тошкент: “Насаф” нашриёти, 2010. 10-б.
 12. Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Муаллифлар жамоаси// ю.ф.д., проф. Г.З.Тулаганова, ю.ф.н., доц. С.М.Рахмоноваларнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2017. -12 б.
 13. Уголовный процесс Республики Узбекистан: Общая часть. Учебное пособие / Автор-составитель к.ю.н. У.А.Тухташева. – Т.: Издательство ТГЮИ, 2007. с. 8
 14. Уголовный процесс: учебник./ С.В.Зуев, К.И.Сутягин.- Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2016. с.11
 15. <https://isfic.info/ugpro/prockurs01.htm>
 16. Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. М.: Юрист, 1998. С. 152-154
 17. Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж.Флетчера и А.В.Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті жарғы, 2001. С. 39
 18. Мизулина Е. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства. Тарту, 1991. - С. 37
 19. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс. Краткий курс. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2009. - С. 23
 20. Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Муаллифлар жамоаси// ю.ф.д., проф. Г.З.Тулаганова, ю.ф.н., доц. С.М.Рахмоноваларнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2017. 25-26 б.
 21. Прошляков А.Д. Взаимосвязь материального и процессуального уголовного права. Дисс. доктора юридических наук. Екатеринбург, 1997. lawtheses.com/vzaimosvyaz-materialnogo-i-protseussualnogo-ugolovnogo-prava
 22. Гончаров Д. Ю. Взаимосвязи и коллизии норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург – 2004. [/lawtheses.com/vzaimosvyazi-i-kollizii-norm-ugolovnogo-i-ugolovno-protseussualnogo-zakonodatelstva](http://lawtheses.com/vzaimosvyazi-i-kollizii-norm-ugolovnogo-i-ugolovno-protseussualnogo-zakonodatelstva)
 23. Васильченко А. А. Взаимосвязь уголовно-правовых и уголовно-процессуальных правовых отношений Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград 2005. lawtheses.com/vzaimosvyaz-ugolovno-pravovyh-i-ugolovno-protseussualnyh-pravovyh-otnosheniy